

تحلیل تحولات ساختاری - کارکردی روستاهای در حال گذار شهرستان ایوان

زینب کاظمی چمسورک^۱، حمید جلالیان^{*۲}، احمد زنگانه^۳

۱. دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه خوارزمی

۲. دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه خوارزمی

۳. استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه خوارزمی

(دریافت: ۱۳۹۷/۰۹/۲۹ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۲/۱۵)

Analysis of Functional - Structural Changes in Transitional Villages of Aivan County

Zeinab Kazemi Chamsourak¹, Hamid Jalalian^{*2}, Ahmad Zanganeh³

1. PhD Student of Geography & Rural Planning, KHarazmi University

2. Associate Professor, Department of Geography, KHarazmi University

3. Assistant Professor, Department of Geography, KHarazmi University

(Received: 20/Dec/2018)

Accepted: 05/May/2019)

چکیده

Abstract

Rural settlements, as spatial systems, have always been affected by internal and external forces and changes in their structures and functions. Transitional villages are more dynamic and experience more developments than other rural settlements because of their features that are considered neither rural nor urban. The present study seeks to identify the factors affecting the changes occurred in transitional rural settlements of Aivan county (Illam province, Iran). This research is applied in terms of purpose and descriptive-analytical in nature and method. Data collection was done by two methods: documentary and field. In documentary method, statistical information and data of the settlements of the study area, literature, and related theoretical bases were collected and studied. In the field method, first-hand data and information were obtained using the Dehyar, Shura (11 questionnaires) and rural residents in transitional villages (184 questionnaires). The statistical population of the study is 55 inhabited villages with a total population of 16281 and 3848 households in Aivan county. Eleven populated villages were selected as transitional and sample villages using four indices of population, centrality, distance to city center and number of governmental and nongovernmental institutions. AHP and TOPSIS methods were applied to weight the aforementioned indicators by experts and to weight the sample villages, respectively. Data were analyzed using one-sample T-test. Findings of the study show that the physical component with a real average of 2.99 is in the first place, the economic component with a real average of 2.88 and the spatial component with a real average of 2.74 is in the third place. This means that the physical, economic and spatial dimensions as external and internal factors have had the most impact on the transitional villages of Aivan county, respectively.

سکونتگاه‌های روستایی به عنوان نظام‌های مکانی - فضایی، همواره تحت تأثیر نیروها و عوامل درونی و بیرونی دچار تحولاتی در ساختارها و کارکردهای خود شده‌اند. در این میان روستاهای در حال گذار به دلیل برخورداری از ویژگی‌های خود که نه روستا و نه شهر قلمداد می‌شوند، پویاتر بوده و تحولات بیشتری نسبت به سایر سکونتگاه‌های روستایی را تجربه می‌کنند. بنابراین، پژوهش حاضر در پی شناسایی عوامل موثر بر تحولات سکونتگاه‌های روستایی در حال گذار شهرستان ایوان (در استان ایلام، ایران) صورت گرفته است. این پژوهش از حیث هدف، کاربردی و از حیث ماهیت و روش، توصیفی - تحلیلی همچنین جمع‌آوری اطلاعات به دو روش اسنادی و میدانی بوده است. در روش اسنادی، اطلاعات و داده‌های آماری سکونتگاه‌های منطقه مورد مطالعه، پیشینه موضوع و مبانی نظری مرتبط گردآوری و مطالعه شد. در روش میدانی، داده‌ها و اطلاعات دست اول با بکارگیری پرسشنامه‌های دهیار، شورا (تعداد ۱۱ پرسشنامه) و ساکنین نقاط روستایی (تعداد ۱۸۴ پرسشنامه) در حال گذار به دست آمده است. حجم جامعه آماری پژوهش ۵۵ روستای دارای سکنه با مجموع ۱۶۲۸۱ نفر جمعیت و ۳۸۴۸ خانوار در شهرستان ایوان است. ۱۱ روستای دارای سکنه با استفاده از چهار شاخص جمعیت، مرکزیت، فاصله تا مرکز شهرستان و تعداد نهادهای دولتی و غیردولتی با استفاده از فن‌های AHP (جهت وزن دهی به شاخص‌های مذکور از طریق کارشناسان این حوزه) و TOPSIS (جهت وزن دهی به روستاهای نمونه بر مبنای شاخص‌های فوق‌الذکر) به‌عنوان روستاهای در حال گذار و نمونه انتخاب شده است. تحلیل داده‌ها با بکارگیری آزمون T تک نمونه‌ای صورت گرفته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مؤلفه کالبدی با میانگین واقعی ۲/۹۹ در رتبه نخست، مؤلفه اقتصادی با میانگین واقعی ۲/۸۸ در رتبه دوم و مؤلفه فضایی با مقدار میانگین واقعی ۲/۷۴ در رتبه سوم قرار گرفته است؛ بدین معنی که به ترتیب ابعاد کالبدی، اقتصادی و فضایی به‌عنوان عوامل بیرونی و درونی بیشترین تأثیرات را در تحولات روستاهای در حال گذار شهرستان ایوان داشته‌اند.

Keywords: Structural-Functional Transformation, Transitional Villages, Rurban, Aivan County.

واژه‌های کلیدی: تحول ساختاری - کارکردی، روستاهای در حال گذار، روستاشهر، شهرستان ایوان.

*Corresponding Author: Hamid Jalalian

E-mail: hamidjalalian@khu.ac.ir

مقدمه

روستا با تمام ویژگی‌های خود، به دلیل وجود عوامل و نیروهای مختلف مؤثر بر آن، نظامی پویا و تحول‌پذیر است. تحولی که می‌تواند در ابعاد مختلف از جمله اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی صورت گرفته و فضای کالبدی و محیط روستا را دگرگون نماید. از این رو، جوامع روستایی کشور به‌عنوان فضاهایی جغرافیایی متشکل از مجموعه اجزا و عناصر ساختاری خود به دلیل ارتباط متقابل و پویایی آن‌ها، همواره در طول حیات تکاملی خود تحولات عمیقی داشته‌اند؛ به‌گونه‌ای که در نیم‌قرن حاضر در معرض عمیق‌ترین دگرگونی‌ها و تحولات فضایی قرار گرفته‌اند (ضیاءتوانا، ۱۳۶۸: ۴).

روستا به‌عنوان فضای اجتماعی، نه‌تنها از عوامل و نیروهای محیطی - اکولوژیک و فرهنگی تأثیر می‌گیرد، بلکه با توجه به خصوصیات و قابلیت‌های خود، بر این مجموعه عناصر اثرگذار است. به بیانی دیگر، این تغییر و تحولات در ابعاد مختلف در بستر مکان و درگذر زمان شکل می‌گیرد و هر فضای جغرافیایی به‌عنوان یک واقعیت مکانی نه‌تنها تحت تأثیر نیروها و عوامل درونی بلکه ضمناً از نیروها و عوامل بیرونی نیز متأثر می‌شود (سعیدی، ۱۳۷۷: ۳-۴). از این رو، سکونتگاه‌های روستایی خواه‌وناخواه در معرض دگرگونی‌هایی قرار دارند که اغلب منشأ بیرونی دارد و بیرون از عرصه‌های روستایی شکل می‌گیرد و جلوه‌های گوناگون این دگرگونی‌ها در عرصه‌های روستایی به صورت‌های مختلف و در زمینه‌های متنوع ظهور پیدا می‌کند. اثرات این تحولات در عرصه کالبدی تحت عنوان تحولات فیزیکی-ظاهری موردتوجه بوده که به نوبه خود موجب دگرگونی‌های درونی و حتی تحولات اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و محیط زیستی سکونتگاه‌های روستایی می‌شوند (سعیدی، ۱۳۸۸: ۴۵).

تحول و دگرگونی در فعالیت‌ها و ویژگی‌های اجتماعی و اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی به‌عنوان پدیده‌ای پویا از طریق گسترش فیزیکی و کالبدی روستا، افزایش کارکردها و افزایش جمعیت در سکونتگاه مشخص می‌شود که در این میان تعدادی از سکونتگاه‌ها با تقویت و افزایش کارکرد خود، سایر سکونتگاه‌ها را به خود وابسته می‌کنند و از رشد و گسترش قابل توجهی برخوردار می‌شوند. تقویت روستا در زمینه‌هایی که اشاره شد، شکل‌گیری و تبدیل به سکونتگاه شهری را در پی خواهد داشت؛ به بیانی دیگر، شکل‌گیری و

تقویت نهادهای اقتصادی و اجتماعی در یک بستر جغرافیایی آن را به یک کانون یا نقطه شهری تبدیل می‌نماید (گلی و عسگری، ۱۳۸۵: ۱۴۰).

در ایران سکونتگاه‌های انسانی بر اساس طبقه‌بندی‌ای غیر منطقی و غیر پویا به دو دسته شهر و روستا تقسیم می‌شوند. حال آنکه سکونتگاه‌هایی وجود دارند که میان این دو نوع هستند که به آن‌ها روستاهای در حال گذار می‌گویند؛ آن دسته از روستاهایی که به دلیل مهاجرپذیری وارد مرحله زیر شهری می‌شوند؛ روستاهای در حال گذر هستند. در ادبیات نظری موجود این روستاها عموماً تحت عنوان پدیده‌های «روستا-شهر»^۱ و «شهر گرایی روستایی»^۲ موردتوجه قرار گرفته‌اند (شادی‌طلب و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۶).

روستاهای در حال گذار جزئی از نظام فضایی هستند که بدون ایجاد بسترهای مناسب در ابعاد اجتماعی، اقتصادی، کالبدی، زیربنایی علاوه برافزایش هزینه‌های بخش عمومی به دلیل عدم توانایی ساکنان در کمک و تأمین هزینه‌ها، سبب افزایش سطح توقع و انتظار ساکنان این سکونتگاه‌ها در تبدیل روستا به شهر، به‌منظور جذب حمایت‌های مالی و اعتباری برای توسعه و عمران روستا می‌شود. بنابراین، شناسایی سکونتگاه‌های مستعد، پیش‌بینی نحوه تغییر و تحول آن‌ها و انجام اقدامات لازم در خصوص بسترسازی مناسب برای شکل‌گیری زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیربنایی به‌منظور تبدیل شدن این سکونتگاه‌ها به شهر نه‌تنها زمینه‌های مشکلات یادشده را از میان برداشته، بلکه امکان جذب سرمایه‌گذاری بخش خصوصی را نیز فراهم آورده و سبب شکل‌گیری نظامی پویا و متحول از نظام سکونتگاهی خواهد شد که از پویایی اقتصادی برخوردار بوده و قادر به توسعه و دستیابی به سطوح بالاتر نظام سکونتگاهی بدون نیاز به سرمایه‌گذاری بخش عمومی خواهد بود (گلی و همکاران، ۱۳۸۳: ۱۳۹).

از این رو، با آگاهی به این که شناخت سکونتگاه‌های روستایی در حال گذار در شهرستان ایوان اهمیت بسیاری دارد و این سکونتگاه‌ها نیز محصول فرآیندهای اجتماعی - اقتصادی و به عبارتی عملکردی این عرصه‌ها است؛ این پژوهش درصدد تبیین عوامل مؤثر بر تحولات ساختاری - کارکردی سکونتگاه‌های روستایی در حال گذار شهرستان ایوان است. این سکونتگاه‌ها در طی دو دهه گذشته با تغییر و تحول

1. Agro polis
2. Rurbanisation

اینجا به صورت مختصر به آن‌ها اشاره می‌شود. امروزه انواع مختلفی از مناطق گذار بین شهر و نواحی حومه^۸ - بین آنچه که به روشنی شهری است و آنچه به‌طور فرضی روستایی است وجود دارد. واکاوی متون نشان می‌دهد که مناطق گذار در ادبیات انگلیسی به‌عنوان نواحی **پیشاشهری** که در وسعت و طبیعت متفاوت هستند، شناخته شده است و در معرض تغییر سریع با افزایش فشار شهری هستند. بسیاری از این نواحی روستایی بافاصله قابل توجهی از شهر قرار داشته‌اند، جذب مهاجر، رشد و تغییر ساخت جمعیت، کاربری زمین و پایه‌های اقتصادی را تجربه کرده‌اند. به طور کلی، نزدیکی به شهر ویژگی‌های مشخص-تری (مسلم‌تری) از گذار از روستایی به شهری را با خود به همراه دارد. درنهایت، این سکونتگاه‌ها بخشی از نواحی ساخته شده شهری می‌شوند که در برگیرنده ترکیب پیچیده‌ای از خانه‌های رسمی، خانه‌های موقت یا آلونک‌های روستایی و یا دیگر مکان‌های مسکونی هستند. اگرچه این نواحی مسکونی ممکن است در آینده با سبک شهری بازسازی شوند اما، اغلب هویت متمایز خود را حتی با ساختار قبلیه‌ای (کدخدایی) حفظ می‌کنند (McGregor, Simon, and Thompson, 2005: 4-5). باین‌حال، آنچه در تعریف پیشاشهری نباید آن را به‌عنوان متغیر راهبردی تلقی کرد، «نزدیکی به شهر» است. هرچند این واقعیت را هم نباید کنار گذاشت که بسیاری از «مکان‌های» پیشاشهری به شهر نزدیک‌اند. درواقع، نزدیکی به شهر جزئی از درک عناصر اصلی پیشاشهری است. «نزدیکی به شهر» نشان‌دهنده ویژگی‌هایی است که به ما اجازه می‌دهد تا میان انواع «پیشاشهری» تمایز قائل شویم، بنابراین، در تعریف پیشاشهری نباید تنها بر فاصله از شهر و تمرکز بر موقعیت جغرافیایی به‌عنوان معیاری بنیادین بسنده کرد زیرا درک روشن از طیف روستایی شهری به‌عنوان طیفی پویا، تعاملی و قابل‌تغییر را تضعیف می‌کند (Iaquinta and Drescher, 2000: 3).

بدین ترتیب برابر با متون، پنج طبقه از معیار و اولویت نهادی که از زنجیره پیچیده گذار از روستایی به شهری ناشی می‌شود، شناسایی شده‌اند. هر یک از این طبقات نهادی به یک نوع پیشاشهری خاص مرتبط است و فرضیه‌های ناشی از یک فرآیند خاص جمعیتی شهرنشینی که به آن اشاره می‌شود

قابل‌توجهی مانند افزایش جمعیت و خدمات در مسیر تبدیل شدن به شهر، تغییر ساختار معیشت روستایی از کشاورزی به غیر کشاورزی، تغییر الگوی مصرف، تغییرات قیمت زمین، کاهش تولید کشاورزی و سطح زیر کشت، تغییر الگوی کشت، تغییر در طرز نگرش‌ها، هنجارها، رفتارها و الگوهای تحرک اجتماعی و مشارکت روبرو بوده‌اند. اکنون در این راستا پژوهش حاضر به دنبال پاسخگویی به این سؤال اساسی است که کدام عوامل و نیروها در تحولات ساختاری-کارکردی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان ایوان تأثیرگذارند؟

واکاوی منابع علمی مرتبط نشان می‌دهد که مفهوم گذار به دلیل محدودیت در دوگانگی بین شهری و روستایی پدید آمده است. پژوهش‌های بسیاری نارسایی بودن این دوگانه انگاری ساده را شناسایی کرده‌اند، حتی برخی، به روشنی دلیل آورده‌اند که ساختار دوگانه‌ای که بیشتر دوام آورده است، متضمن مفید بودن در بیان تفاوت اساسی بین درجه روستایی و شهری بودن نیست (Iaquinta and Drescher, 2000: 2). در بسیاری از نواحی درحال توسعه جهان که کشورهای زیادی را در برمی‌گیرد، مرز بین شهر و روستا نامشخص است، در نتیجه، برگرفته از تعاریف موجود، موجودیتی به‌عنوان پیشاشهری^۱ (روستای در حال گذار) یا واسط (روستایی-شهری) مطرح می‌شود (Adell, 1999: 6). ماهیت و پیچیدگی این قلمرو از جامعه که ترکیبی از عناصر «روستایی» و «شهری» است به‌خوبی در ادبیات مربوط با واژه‌های ترکیبی مانند روستای پیشاشهری، روستای روبه شهری شدن^۲، روستای با سیمای شهر^۳، روستاشهر^۴، حاشیه شهری^۵، نیمه‌شهری^۶ و حتی حومه^۷ به کار گرفته شده است (Iaquinta and Drescher, 2000: 4). اگرچه این واژه‌ها همانندی (ترکیبی توأم از ویژگی‌های شهری و روستایی) دارند اما، تفاوت‌هایی نیز با یکدیگر دارند که در

1. Peri urban
2. exurban
3. Urban tract
4. Rurban
5. Fringe urban
6. Semi - urban
7. suburban

8. countryside

rural (روستایی) و urban (شهری) به معنای عرصه‌هایی است که بیشتر در حاشیه شهرها پدید می‌آیند و به صورت نه شهر - و نه روستا، تلفیقی از نشانه‌های زندگی شهری و روستایی را باهم دارند (دانشنامه مدیریت شهری و روستایی، ۱۳۸۷: ۳۹۹)؛ روستا شهر بسته به موقعیت و وضعیت، به دو صورت کلی شکل می‌گیرند:

روستاشهر داخلی: مناطقی که در طول زمان و با گسترش مرزهای شهر، در داخل شهر قرار گرفته‌اند و کارکردهایی مانند هسته‌های شهری دارند، اما به شکل شهری - روستایی قابل رؤیت هستند. صفت ویژه این مناطق فضاهای باز است که بین مناطق ساخته شده وجود دارند.

روستاشهرهای در کنار مرزهای شهر: در کنار و یا حومه شهرها واقع شده‌اند و بیشتر از نظر فرم (شکل) شبیه یک روستا هستند اما بسیاری از کارکردهای شهر را با خود به همراه دارند؛ بنابراین می‌توان گفت ظاهر (شکل و فرم) روستایی و کارکرد شهری این مناطق صفت ویژه آن‌هاست (Karimzadeh, Khosravani, and Zadehbagheri 2011:701).

مفهوم و واژه **حاشیه** (شهری - روستایی) نشان‌دهنده یک وضعیت گذار که بین سبک زندگی شهری و روستایی است و دلالت بر آن دارد که در حاشیه و اطراف مناطق شهری قرار گرفته‌اند و از مناطق روستایی متمایز هستند. (Yadav 2013: 2-3).

در یک بستر چشم‌انداز زیست‌محیطی، چشم‌اندازی می‌تواند به‌عنوان یک منطقه **نیمه شهری** شناسایی شناخته شده باشد که پوشش زمین آن درجه بالایی از کاربری زمین‌های ساخته شده (به‌طور عمده شهری) را دارا باشد (Meeus and Gulinck 2008,23).

آنتونی داوونز^۱، **حومه شهر** را این‌گونه تعریف کرده است: «همه بخش‌های مادر شهر در پیرامون شهرهای مرکزی حومه شهر نامیده می‌شود». در دانشنامه برنامه‌ریزی، حومه شهر چنین تعریف شده است: «حومه‌ها، بخش‌های گسترش یافته و روبه گسترش پیرامون شهر مرکزی در ناحیه مادر شهر هستند» این بخش‌ها از شهر مرکزی، از راه همگنی بیشتر ویژگی‌های اقتصادی - اجتماعی و فیزیکی، متمایز می‌شوند: هرچند که در درون بخش‌های حومه شهر گوناگونی هست. هیچ‌گونه مرز پذیرفته شده جداکننده‌ای بین شهر و

(در پرائنترها) به وجود می‌آیند.

روستای پیشاشهری^۱: شبکه ناشی از - (اقامت موقتی / گردش / مهاجرت)

روستای پیشاشهری پراکنده^۲: آمیخته - (مهاجرت پراکنده)

روستای پیشاشهری زنجیره‌ای^۳: بازسازی شده - (مهاجرت زنجیره‌ای)

روستای پیشاشهری در مکان طبیعی^۴: سنتی - (شهرنشینی در محل طبیعی)

روستای پیشاشهری جذب شده^۵: باقیمانده - (سنت‌گرایی با توالی/جایگزینی) (همان منبع: ۵-۴).

امروزه، واژه روستای رو به شهری شدن برای تعریف فرایند چشم‌انداز حرکت جمعیتی و اقامت و کار و تراکم جمعیتی پیوسته بین توسعه شهری و نواحی روستایی اطراف شهر استفاده می‌شود. در این تعریف با شاخص قرار دادن تراکم روستای رو به شهری شدن با تراکم پایین مسکن، با حدود ۲۵۶ خانه در هر کیلومترمربع در یک چشم‌انداز تحت سلطه پوشش طبیعی مشخص می‌شود (Shrestha and Conway 2011: 171) که می‌توان واژه و مفهوم **"شهر گریزی"** را برای آن به کار گرفت.

سی. بی. فاوکت^۶ در مطالعات خود، ناحیه‌های اشغال شده در فضای زیست شهری را با کاربری‌هایی چون مسکن پیوسته، کارخانه‌ها و دیگر ساختمان‌ها، بندرگاه، اسکله، پارک، زمین‌های بازی شهری و مانند آن، که هر یک از آن‌ها به وسیله زمین‌های روستایی جدا نشده‌اند؛ به‌عنوان **سیمای شهری** نام می‌برد. افزون بر این، در چنین ناحیه شهری، حریم غالب، در اختیار زمین روستایی است که کاربری‌های آن‌ها همچنان کشاورزی است؛ بنابراین می‌توان گفت، ناحیه سکونتی شهر بین ناحیه سیمای شهری و **حاشیه روستایی** - شهری است (Dickinson, 2013: 237) و **واژه روستاشهر** ترکیب شده از دو واژه انگلیسی

1. Village PU
2. Diffuse PU
3. Chain PU
4. In-place PU
5. Absorbed PU
6. C.,B. Favcket

7. Antoneih Davenze

در عمل "نظام‌های جغرافیایی" یا به بیانی دیگر، "نظام‌های فضایی" را مورد توجه و بررسی دارد (سعیدی، ۱۳۹۱؛ ۱۳۹۳). در نظام ارتباط و وابستگی اجزا امری اجتناب ناپذیر است. همچنین، از مهمترین عناصر تشکیل دهنده هر نظام، ساختار و کارکرد آن است (سعیدی و همکاران، ۱۳۹۲: ۹). ساختار فضایی شامل "ابعاد بستر ساز روابط و مناسبات اجتماعی - اقتصادی" و کارکرد فضایی نیز شامل "مجموعه فعالیت‌ها و روابط حاکم بر آن‌هاست". ساختارها و کارکردهای هر نظام نیز شامل ساخت‌ها و کارکردهای عینی-ذهنی است (سعیدی، ۱۳۹۰؛ ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲). در نظام‌های مکانی-فضایی نحوه ادراک ساخت‌ها به روابط و مناسبات اجتماعی و فرهنگی افراد و گروه‌ها و نحوه بهره‌گیری از آنها نیز به دامنه شعوری و آگاهی آنها بستگی دارد. بر این اساس فضاهای گوناگونی پدید می‌آیند. از آنجا که خصلت بنیادین همه نظام‌ها، از جمله نظام فضایی، پیوستگی درونی اجزای مختلف آن‌هاست، بین ساختارهای مختلف و کارکردهای گوناگون هر نظام، نوعی هم‌پیوندی و هم‌نوایی برقرار است (سعیدی، ۱۳۹۳: ۵). در واقع هر جز ساختاری، جز کارکردی خود و روابط حاکم بر آن را امکان‌پذیر یا پدیدار می‌سازد و بالعکس (سعیدی، ۱۳۹۳: ۶). البته باید اشاره نمود که ساخت‌ها و کارکردهای یک نظام مکانی - فضایی در خلاء به فعالیت نمی‌پردازند بلکه همواره با نظام‌های دیگر در تعامل هستند. بدین ترتیب، نظام‌های مکانی - فضایی متأثر از دو دسته نیرو هستند عوامل و نیروهای درونی و عوامل و نیروهای بیرونی (شکل ۱). انسجام و استحکام ساختاری و توانمندی کارکردی نظام‌های مکانی-فضایی در تعیین گستره محیط آنها نقش بنیادی بر عهده دارد. همچنین کلیت نظام فضایی، در محیط خود، در "تعاملی چندبعدی و بسیار پیچیده" بین اجزای گوناگون محیطی-اکولوژیک و اجتماعی-اقتصادی قرار دارد که در نتیجه آن، با نوعی پویایی در گذر زمان تغییر می‌کند (سعیدی، ۱۳۹۰؛ ۱۳۹۱).

از دیدگاه پویای ساختاری - کارکردی، بین بسترهای عینی یک پدیده (ساختار آن) و فعالیت پذیری و تحقق روابط (کارکرد) آن پیوند بی‌چون‌وچرا برقرار است؛ بنابراین، بدون توجه به ویژگی‌های ساختاری نظامی مکانی-فضایی، نمی‌توان انتظار هرگونه کارکردی دلخواه را داشت. از این رو برای ایجاد دگرگونی مثبت (توسعه) در کلیت نظام مکانی-فضایی، اعم از شهر و روستا، تحول ساختاری - کارکردی الزامی است

حومه آن در دست نیست (سیف‌الدینی، ۱۳۷۹: ۲۰۲). از دیدگاه جامعه‌شناختی می‌توان گفت، در تعریف روستاهای گذار ضرورت دارد یک مدل زنجیره‌ای را مورد توجه قرارداد که در آن طیف تغییر از روستایی به شهری ناپیوسته، ناصاف و چندبعدی مطرح است که از فرآیندهای اساسی اجتماعی - اقتصادی ناشی می‌شود (Iaquinta and Drescher, 2000).

همان‌طور که مشاهده می‌شود در تعاریف همه واژه‌های اشاره شده، با وجود تفاوت‌های ذاتی، در یک ویژگی مانند هستند و آن ویژگی‌های دوگانه شهر و روستا است که در این سکونتگاه‌ها وجود دارد؛ بنابراین، با تعاریفی که گذشت می‌توان روستای در حال گذار را «آن دسته از روستاهایی دانست که بر اثر توانمندی و شرایط زیست‌پذیری و موقعیت جغرافیایی در چارچوب تقسیم فضایی سرزمین با شکل‌گیری رسالت و کارکرد جدید از جمله مهاجرپذیری، وارد مرحله کارکرد شهری می‌شوند» (شادی‌طلب و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۶). به سخن دیگر، همسو با گلی و همکارانش در تعریف روستاهای در حال گذار، می‌توان به سطح توسعه‌یافتگی و عامل جمعیت نیز اشاره کرد. از این رو، روستاهای در حال گذار را می‌توان، سکونتگاه روستایی توسعه‌یافته‌ای دانست که ارتباط مستقیم با سطح توسعه‌یافتگی کشور دارد و نوع آن در هر کشور یا جامعه‌ای متفاوت است؛ اندازه آن نیز وابسته به سطح توسعه‌یافتگی است؛ اما، عمده‌ترین شاخص که به‌سادگی قابل تشخیص است، عامل جمعیت است که در کنار عواملی چون کارایی اقتصادی، ترکیب اشتغال، تراکم نسبی و بیولوژیک جمعیت، سطح فیزیکی و گستردگی سکونتگاه، درآمد و هزینه سرانه، امکانات و تأسیسات زیربنایی به تمایز این سکونتگاه از دیگر سکونتگاه‌ها منجر می‌شود (گلی و همکاران، ۱۳۸۳: ۱۵۷).

رویکرد نظری حاکم بر پژوهش حاضر رویکرد پویای ساختاری و کارکردی است. در رویکرد پویای ساختاری - کارکردی، نظام مجموعه‌ای از ساخت‌ها، روندها و فعالیت‌های مرتبط و هم‌پیوند است که با تشکیل کلیتی یکپارچه، دسته‌ای از روابط و کارکردها را امکان‌پذیر می‌سازد (سعیدی، ۱۳۹۱: ۱۲). پدیده‌های جغرافیایی، اعم از طبیعی - اکولوژیک و یا اجتماعی - اقتصادی در بردارنده خصلت و قانونمندی‌هایی نظام‌ها هستند و از این رو، نظام‌وار عمل می‌کنند. بنابراین، علم جغرافیا که به بررسی و شناخت اینگونه پدیده‌ها تأکید دارد،

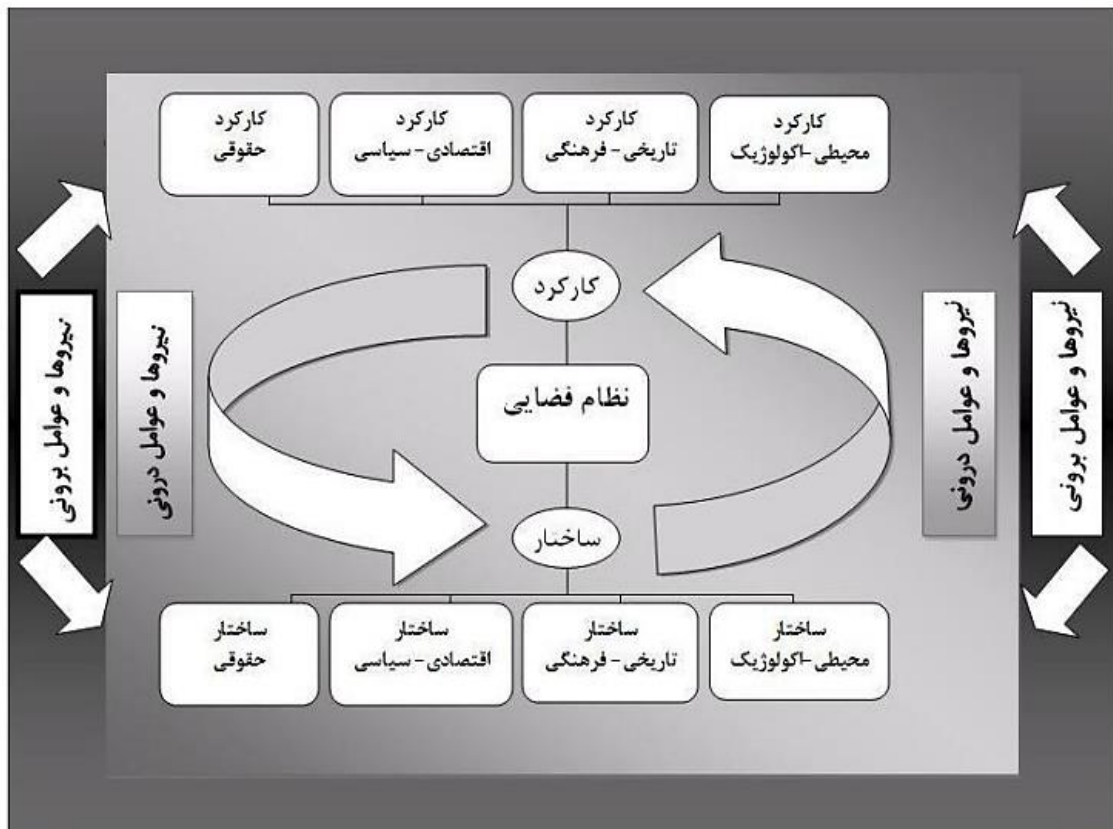

(سعیدی، ۱۳۹۰: ۱۴).

شناخت و تحلیل روندهای تحولات فضایی سکونتگاه‌ها ابزاری کارآمد باشد.

در این ارتباط عوامل و نیروهای زیرساختی، کالبدی و فضائی متأثر از نیروها و سیاست‌های بیرونی و ساختارهای محیطی - بوم‌شناختی و ساختار جمعیت به‌عنوان عوامل و نیروهای درونی در تحولات روستاهای در حال گذار شهرستان ایوان مؤثر هستند.

با بهره‌گیری از رویکرد "پویا ساختاری- کارکردی" می‌توان پیوند تنگاتنگ میان ساختارها و کارکردهای روستاهای در حال گذار در شهرستان ایوان و میان ساختارها و کارکردهای این سکونتگاه‌ها با شهرها و روستاهای پیرامون متصور شد که مجموعاً به‌عنوان نیروها و عوامل درونی و بیرونی در تحول‌پذیری آن‌ها نقش‌آفرینی می‌کنند. شناخت این مجموعه نیروها و عوامل و نحوه کنش و واکنش آن‌ها می‌تواند در

شکل ۱. مدل ادراکی رویکرد پویا ساختاری - کارکردی

منبع: برگرفته از سعیدی، ۱۳۹۳: ۶

مرتبط گردآوری و مطالعه شد. در روش میدانی، داده‌ها و اطلاعات دست اول با بکارگیری پرسشنامه‌های خبرگان، مدیران محلی مانند دهیار و اعضای شورا (تعداد ۱۱ پرسشنامه) و ساکنین نقاط روستایی با (تعداد ۱۸۴ پرسشنامه) در حال گذار به دست آمد. پرسشنامه‌های خبرگان و ساکنان روستاها با پرسش‌های بسته و پرسشنامه دهیار و شورا با ترکیبی از پرسش‌های باز و بسته طراحی شد. همچنین، عوامل مؤثر بر تحولات سکونتگاه‌ها در پنج بُعد محیطی -

داده‌ها و روش کار

این پژوهش از حیث هدف کاربردی و از حیث ماهیت و روش توصیفی- تحلیلی و همچنین جمع‌آوری اطلاعات به دو روش اسنادی و میدانی صورت گرفته است. در روش اسنادی، اطلاعات و داده‌های آماری سکونتگاه‌های منطقه مورد مطالعه (از مرکز آمار ایران، جهاد کشاورزی شهرستان، فرمانداری شهرستان و بخش‌داری‌ها)، پیشینه موضوع و مبانی نظری

تعیین حجم نمونه از طریق فرمول کوکران انجام شده که در مجموع تعداد (۳۸۴ خانوار) و با تعدیل^۱ (۱۸۴ خانوار) در یازده آبادی شهرستان ایوان مورد پرسشگری قرار گرفتند. برای تحلیل داده‌ها در این پژوهش از آزمون T تک نمونه‌ای استفاده شده است.

شهرستان ایوان در شمال غربی استان ایلام قرار دارد. این شهرستان از شمال به استان کرمانشاه از شرق به شهرستان شیروان، از جنوب به شهرستان ایلام و در غرب به کشور عراق محدود می‌شود و مرکز آن شهر ایوان است. بررسی ویژگی‌های محیطی - بوم شناختی، کالبدی - فضایی، جمعیتی و اقتصادی شهرستان ایوان نشان می‌دهد که دو عنصر توپوگرافی و عبور رودخانه کنگیر از میان شهرستان (ساختار طبیعی) تاثیر قابل توجهی را بر ساختار فضایی شهرستان بر جای گذاشته است، به صورتی که وجود بلندی‌ها در شمال و جنوب شهرستان موجب شده است که تنها قسمت‌هایی از پهنه تپه ماهوری (۵۵ درصد) شهرستان و پهنه دشتی (۱۹ درصد) برای استقرار جمعیت مناسب باشد. عبور رودخانه کنگیر نیز از وسط پهنه دشتی و تپه ماهوری موجب استقرار تمام جمعیت ناحیه در این پهنه شده است (شکل ۱). با توجه به شیب زیاد در توپوگرافی ناحیه و سطح کم برای زراعت، کاربری چراگاه بیشترین سطح ناحیه را با ۵۴/۴ درصد به خود اختصاص داده است. به دنبال بالا بودن سطح کاربری چراگاه، ۹۹۹ بهره‌بردار در سطح ناحیه با ۴۹۰۸۶ رأس دام سبک به کار دام‌پروری مشغول هستند. این تعداد دام سبک نسبت قابل توجهی را در شهرستان تشکیل می‌دهد. محدودیت زمین برای کشت آبی در سطح ناحیه که در حال حاضر در اطراف رودخانه کنگیر در دشت ایوان شکل گرفته است، موجب شد که ۷۵/۲ درصد از سطح زمین‌های زراعی به کشت دیم اختصاص یابد. با توجه به محدودیت منابع خاک و آب برای استقرار جمعیت در نقاط روستایی ناحیه، جمعیت روستاهای ناحیه نرخ رشد ۱/۰۳- در پنج سال ۹۰-۱۳۸۵ داشته است.

بوم‌شناختی، اجتماعی، اقتصادی، فضائی و کالبدی مورد بررسی قرار گرفت. برای اعتبارسنجی پرسشنامه‌ها از اعتبار صوری و روایی استفاده شد و شاخص‌ها و گویه‌های آن با مشورت استادان و نیز متخصصین این رشته تهیه شد و پس از بررسی، برخی از گویه‌ها حذف و یا اصلاح شدند. برای اعتبار پایایی پرسشنامه نیز از آزمون آلفای کرونباخ استفاده شده است که میانگین آن بر مبنای گویه‌های استاندارد شده برابر با ۰/۷۰ است.

جامعه آماری این پژوهش ۵۵ روستای دارای سکنه با مجموع ۱۶۲۸۱ نفر جمعیت و ۳۸۴۸ خانوار در شهرستان ایوان است. شناسایی و انتخاب روستاهای در حال گذار بر مبنای چهار شاخص جمعیت، مرکزیت، فاصله تا مرکز شهرستان و تعداد نهادهای دولتی و غیردولتی صورت گرفت (برگرفته از ادبیات روستاهای در حال گذار).

به منظور وزن‌دهی به چهار شاخص از روش AHP استفاده شده است. بدین منظور پرسشنامه‌ای طراحی و توسط ده کارشناس این حوزه (برنامه‌ریزی روستایی) تکمیل و وزن نهایی شاخص‌ها در نرم‌افزار Expert Choice تعیین شد (جدول ۱).

جدول ۱. وزن‌های به کار گرفته شده برای هر یک از

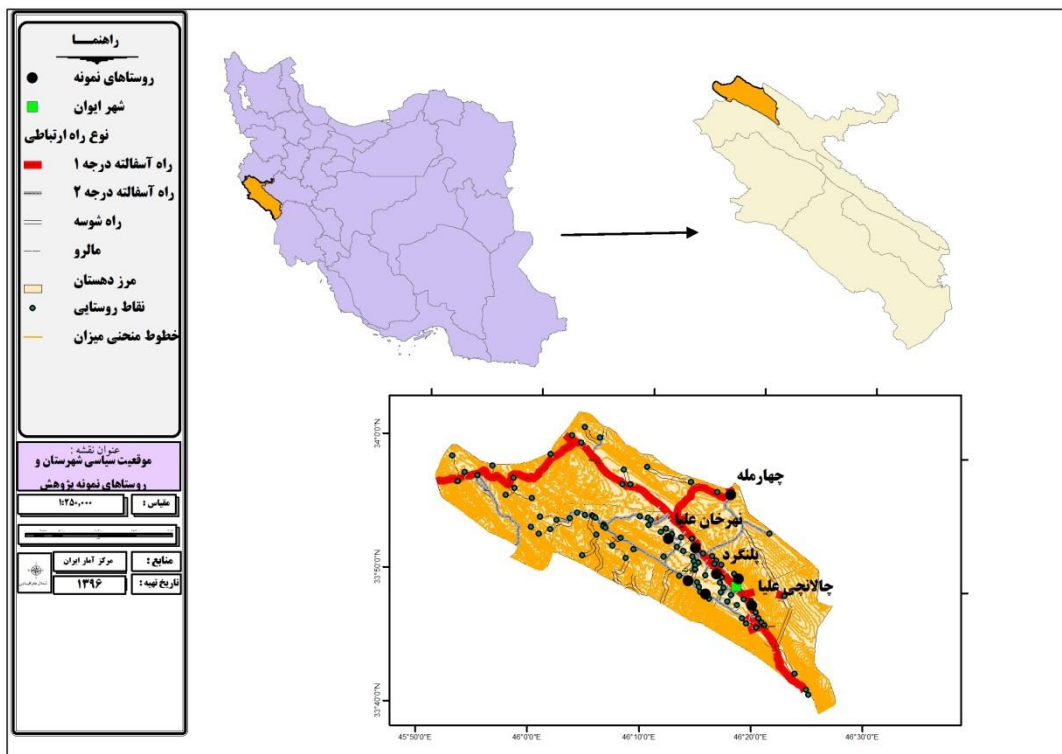
شاخص‌ها

وزن جمعیت	وزن مرکزیت	وزن فاصله تا شهر مرکزی	وزن تعداد نهادهای دولتی و غیردولتی	مجموع
۰/۳۵	۰/۲	۰/۲	۰/۲۵	۱

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

سپس با استفاده از مدل تاپسیس به وزن دهی روستاهای ناحیه ایوان بر مبنای چهار شاخص پرداخته شده و ۱۱ روستا که دارای وزن بیشتری برای انتخاب روستاهای در حال گذار بودند، انتخاب شد. به ترتیب روستاهای ۱- نهر خان علیا، ۲- چهار مله، ۳- کلان، ۴- دویبران علیا، ۵- پلنگرد، ۶- خوران، ۷- چالانچی علیا، ۸- ماژین میانه سرخ، ۹- شهرک نبوت، ۱۰- ساتیان، ۱۱- شهرک اندیشه، جزو روستاهای نمونه هستند.

۱. به دلیل همانندی‌های روستاهای نمونه و بنابر موضوع پژوهش که ضرورتی برای پر کردن این تعداد پرسشنامه وجود ندارد.

شکل ۲. نقشه موقعیت سیاسی شهرستان ایوان و روستاهای نمونه

شرح و تفسیر نتایج

معیارهای مورد نظر برای تحلیل عوامل و نیروهای مؤثر بر تحولات مکانی - فضایی روستاهای در حال گذار در پنج بُعد محیطی - بوم‌شناختی، اجتماعی، اقتصادی، فضایی و کالبدی مورد بررسی قرار گرفت. در این قسمت، یافته‌های تحلیل پرسشنامه‌ها به تفکیک هر یک از ابعاد بررسی می‌شود.

- بعد محیطی - بوم‌شناختی

نتایج حاصل از آزمون T تک نمونه‌ای برای معیارهای محیطی - بوم‌شناختی بیانگر این است که با اطمینان ۹۹ درصد و سطح

خطای ۱ درصد تفاوت آماری معنی‌داری بین دو میانگین واقعی و مفروض در این معیارها وجود دارد. معیار سیستم دفع فاضلاب، زباله و فضولات دامی با میانگین واقعی ۲/۷۵ از مقدار میانگین مفروض ۲/۵ بالاتر است. در واقع این تفاوت نشان می‌دهد که این معیار در بعد محیطی - بوم‌شناختی نقش مهمی را در تحولات روستاهای در حال گذار ناحیه ایوان دارد و همچنین، سابقه و میزان وقوع سوانح طبیعی پایین‌ترین نقش را تحولات این روستاها داشته است.

جدول ۲. آزمون برازش آزمون T تک نمونه‌ای معیارهای محیطی - بوم‌شناختی

معیارها	تعداد	میانگین	انحراف معیار	خطای معیار استاندارد
سابقه / میزان وقوع سوانح طبیعی	۱۸۴	۱/۶۳	۰.۱۸	۰.۰۳
آلاینده‌ها	۱۸۴	۲/۲۳	۰.۳۹	۰.۰۷
سیستم دفع فاضلاب، زباله و فضولات دامی	۱۸۴	۲/۷۵	۰.۳۹	۰.۰۷
میزان استفاده از انواع منابع آب	۱۸۴	۲/۱۲	۰.۶۰	۰.۱۱

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷.

جدول ۳. آزمون T تک نمونه‌ای معیارهای محیطی - بوم‌شناختی

میانگین مفروض = ۲/۵		تفاوت میانگین	سطح معنی‌داری	درجه آزادی	مقدار T	
95% Confidence Interval of the Difference						
حد بالا	حد پایین					
-۰/۷۹۷۹	-۰/۹۴۰۲	-۰/۸۶۹۰۵	/۰۰۰	۱۸۳	-۲۵/۰۶۶	سابقه/ میزان وقوع سوانح طبیعی
-۰/۱۱۴۲	-۰/۴۲۱۵	-۰/۲۶۷۸۶	/۰۰۱	۱۸۳	-۳/۵۷۶	آلاینده‌ها
/۴۰۱۸	/۰۹۸۲	/۲۵۰۰۰	/۰۰۲	۱۸۳	۳/۳۷۹	سیستم دفع فاضلاب، زباله و فضولات دامی
/۱۴۱۲	-۰/۶۰۸۸	-۰/۳۷۵۰۰	/۰۰۳	۱۸۳	-۳/۲۹۲	میزان استفاده از انواع منابع آب

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷.

پژوهش معیار تحولات جمعیتی (تغییر جمعیت، بعد خانوار، نسبت جنسی، تعداد شاغلین، رشد جمعیت، سواد) با میانگین واقعی ۲/۷۵ و بالاتر بودن از میانگین مفروض ۲/۵ و مقدار t ۴/۳۵ در تحولات روستاها نقش مؤثری داشته است. در این میان، تحولات فرهنگی با میانگین واقعی ۱/۰۵ کمترین نقش را در تحولات روستاهای در حال گذار ناحیه ایوان دارد.

- بعد اجتماعی

نتایج حاصل از آزمون T تک نمونه‌ای برای معیارهای جمعیتی و اجتماعی بیانگر این است که با اطمینان ۹۹ درصد و سطح خطای ۱ درصد تفاوت آماری معنی‌داری بین دو میانگین واقعی و مفروض در این معیارها وجود دارد. بر اساس یافته‌های

جدول ۴. آزمون برازش آزمون T تک نمونه‌ای معیارهای جمعیتی و اجتماعی

معیارها	تعداد	میانگین	انحراف معیار	خطای معیار استاندارد
تحولات جمعیتی	۱۸۴	۲/۷۵	/۳۰۳۶۸	/۰۵۷۳۹
تحولات فرهنگی	۱۸۴	۱/۰۵	/۱۵۷۴۹	/۰۲۹۷۶
تغییرات مدیریتی روستا	۱۸۴	۲/۶۲	/۴۶۳۹۸	/۰۸۷۶۸
ویژگی‌های مهاجرتی	۱۸۴	۱/۹۲	/۴۵۶۵۲	/۰۸۶۲۷

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷.

جدول ۵. آزمون T تک نمونه‌ای معیارهای جمعیتی و اجتماعی

میانگین مفروض = ۲/۵		تفاوت میانگین	سطح معنی‌داری	درجه آزادی	مقدار T	
95% Confidence Interval of the Difference						
حد بالا	حد پایین					
/۳۶۷۸	/۱۳۲۲	/۲۵۰۰۰	/۰۰۰	۱۸۳	۴/۳۵۶	تحولات جمعیتی
-۱/۳۸۵۴	-۱/۵۰۷۵	-۱/۴۴۶۴۳	/۰۰۰	۱۸۳	-۴۸/۶۰۰	تحولات فرهنگی
/۳۰۴۹	/۰۵۴۹	/۱۲۵۰۰	/۰۰۰	۱۸۳	۱/۴۲۶	تغییرات مدیریتی روستا
-۰/۴۰۱۶	-۰/۷۵۵۶	-۰/۵۷۸۵۷	/۰۰۰	۱۸۳	-۶/۷۰۶	ویژگی‌های مهاجرتی

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷.

- بعد اقتصادی و خدماتی

نتایج حاصل از آزمون T تک نمونه‌ای برای معیارهای اقتصادی و خدماتی بیانگر این است که با اطمینان ۹۹ درصد و سطح خطای ۱ درصد تفاوت آماری معنی‌داری بین دو میانگین واقعی و مفروض در این معیارها وجود دارد. بر مبنای یافته‌های پژوهش معیار زیرساخت‌ها (تغییر در برخورداری روستاییان از خدمات گاز لوله‌کشی، تلفن، آب آشامیدنی سالم و برق) با میانگین واقعی ۳/۵۸ و اختلاف قابل توجه با میانگین مفروض ۲/۵ و مقدار $t_{25/297}$ در رتبه نخست و معیار

اشتغال و میزان تولید (تغییر در تعداد افراد شاغل، نوع شغل افراد، تعداد افراد بهره‌بردار از اراضی دیم و آبی، تعداد افراد بهره‌بردار از دام کوچک و بزرگ، میزان تولید محصولات زراعی، میزان تولید محصولات باغی، تعداد دام کوچک و بزرگ و میزان تولیدات دامی) با میانگین واقعی ۳/۲۳ و مقدار $t_{8/119}$ در رتبه دوم و معیار تغییر و تحولات زمین‌های کشاورزی با میانگین واقعی ۳/۱۶ در رتبه سوم قرار گرفته است. به عبارت دیگر، این سه معیار نقش قابل توجهی را در تحولات روستاهای در حال گذار ایوان داشته‌اند.

جدول ۶. آزمون برازش آزمون T تک نمونه‌ای معیارهای اقتصادی و خدماتی

تعداد	میانگین	انحراف معیار	خطای معیار استاندارد
۱۸۴	۳/۱۶	۴۳۹۷۹	۰/۸۳۱۱
۱۸۴	۲/۱۶	۷۳۰۳۴	۱/۳۸۰۲
۱۸۴	۳/۵۸	۲۲۷۸۶	۰/۴۳۰۶
۱۸۴	۳/۲۳	۴۷۷۱۶	۰/۹۰۱۷
۱۸۴	۲/۱۷	۶۷۰۴۷	۱/۲۶۷۱

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

جدول ۷. آزمون T تک نمونه‌ای معیارهای اقتصادی و خدماتی

میانگین مفروض = ۲/۵		تفاوت میانگین	سطح معنی‌داری	درجه آزادی	مقدار T	تغییر و تحولات زمین‌های کشاورزی (زراعی - باغی)
حد پایین	حد بالا					
۸/۰۲۱	۱۸۳	۰/۰۰	۱۸۳	۱۸۳	۸/۰۲۱	تغییر و تحولات زمین‌های کشاورزی (زراعی - باغی)
-۲/۴۵۸	۱۸۳	۰/۲۱	۱۸۳	۱۸۳	-۲/۴۵۸	تغییرات فعالیت‌های خدماتی و صنعتی
۲۵/۲۹۷	۱۸۳	۰/۰۰	۱۸۳	۱۸۳	۲۵/۲۹۷	زیرساخت‌ها
۸/۱۱۹	۱۸۳	۰/۰۰	۱۸۳	۱۸۳	۸/۱۱۹	اشتغال و میزان تولید
-۲/۵۹۳	۱۸۳	۰/۱۵	۱۸۳	۱۸۳	-۲/۵۹۳	قیمت زمین و اجاره‌بها

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

- بعد فضایی

نتایج حاصل از آزمون T تک نمونه‌ای برای معیارهای کالبدی بیانگر این است که با اطمینان ۹۹ درصد و سطح خطای ۱ درصد تفاوت آماری معنی‌داری بین دو میانگین واقعی و

مفروض در این معیارها وجود دارد. معیار میزان دسترسی و مراجعات / ارتباطات با میانگین واقعی ۲/۷۴ و مقدار T ۳/۳۹ از مقدار میانگین مفروض ۲/۵ بیشتر است.

جدول ۸. آزمون برازش آزمون T تک نمونه‌ای معیارها فضایی

معیار	تعداد	میانگین	انحراف معیار	خطای معیار استاندارد
میزان دسترسی‌ها و مراجعات / ارتباطات	۱۸۴	۲/۷۴	/۳۷۷۴۷	/۰۷۱۳۳

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷.

جدول ۹. آزمون T تک نمونه‌ای معیار فضایی

میانگین مفروض = ۲/۵					
مقدار T	درجه آزادی	سطح معنی‌داری	تفاوت میانگین	95% Confidence Interval of the Difference	
				حد بالا	حد پایین
۳/۳۹۳	۱۸۳	/۰۰۲	/۲۴۲۰۶	/۰۹۵۷	/۳۸۸۴

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷.

تغییر در تعداد واحدهای مسکونی دارای پروانه ساختمانی، تغییر در تعداد واحدهای مسکونی ویلایی (خانه دوم) با میانگین واقعی ۳/۱ و اختلاف قابل‌توجه با میانگین مفروض ۲/۵ و مقدار t ۱۰/۳۲۹ در رتبه نخست و ویژگی‌های بافت روستا (تغییر در شکل و فرم بافت روستا، تغییر در جهت توسعه بافت کالبدی روستا، تغییر نظام محله بندی حاکم بر روستا، تغییر تعداد پروژه‌های مختلف اجراشده در روستا طی ۱۰ سال گذشته، تغییر کاربری اراضی مرکز روستا، تغییر خریداران کاربری‌های ورودی روستا، تغییر در سطح زمین‌های روستا بافرم منظم، تغییر در تعداد ساخت‌وسازهای غیرمجاز، تغییر در سطح اراضی مسکونی باکیفیت پایین) با میانگین واقعی ۲/۸ و مقدار t ۴/۶۴۸ در سطح دوم قرار گرفته است. به عبارت دیگر، تحولات کالبدی واحدهای مسکونی نقش قابل‌توجهی در تحولات روستاهای در حال گذار ایوان داشته است.

- بعد کالبدی

نتایج حاصل از آزمون T تک نمونه‌ای برای معیارهای کالبدی بیانگر این است که با اطمینان ۹۹ درصد و سطح خطای ۱ درصد تفاوت آماری معنی‌داری بین دو میانگین واقعی و مفروض در این معیارها وجود دارد. بر مبنای یافته‌های پژوهش، معیار تغییر و تحول مسکن (تغییر تعداد مسکن موجود در روستا، تغییر در مصالح به کار گرفته‌شده در واحدهای مسکونی، تغییرات ساختمانی روش‌های ساخت‌وساز در قسمت‌های اصلی بنا (سقف، پی و اسکلت)، تغییر در وسعت واحدهای مسکونی، تغییر در ابنیه‌ی دارای ارزش معماری، تغییر در تعداد مسکن نوساز در روستا، افزایش تعداد واحدهای مسکونی به بیش از دو طبقه، تغییر در تعداد واحدهای مسکونی با سبک معماری بومی، تغییر در تعداد واحدهای مسکونی دارای فضای صرفاً زیستی،

جدول ۱۰. آزمون برازش آزمون T تک نمونه‌ای معیارهای کالبدی

معیار	تعداد	میانگین	انحراف معیار	خطای معیار استاندارد
ویژگی‌های بافت روستا	۱۸۴	۲/۸	/۴۲۰۱۷	/۰۷۹۴۱
تغییر و تحول مسکن (ابنیه)	۱۸۴	۳/۱	/۳۲۹۳۴	/۰۶۲۲۴

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷.

جدول ۱۱. آزمون T تک نمونه‌ای معیارهای کالبدی

میانگین مفروض = ۲/۵						
95% Confidence Interval of the Difference		تفاوت میانگین	سطح معنی داری	درجه آزادی	مقدار T	
حد بالا	حد پایین					
۵۲۲۰/۵	۲۰۶۱/۲	۳۶۹۰۵/۳	۱۰۰۰/۱	۱۸۳	۴/۶۴۸	ویژگی‌های بافت روستا
۷۷۰۶/۱	۵۱۵۲/۵	۶۴۲۸۶/۶	۱۰۰۰/۱	۱۸۳	۱۰/۳۲۹	تغییر و تحول مسکن (ابنیه)

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷.

- مجموع ابعاد محیطی - بوم‌شناختی، جمعیتی -

اجتماعی، اقتصادی، خدماتی، فضائی و کالبدی

۵/۶۷۵ در رتبه دوم و بُعد فضایی با مقدار میانگین واقعی ۲/۷۴ و مقدار T برابر با ۳/۳۹۳ در رتبه سوم قرار گرفته است. در واقع همانطور که در بالا نیز مشاهده شد به ترتیب ابعاد کالبدی، اقتصادی و فضایی بیشترین تأثیرات را در تحولات روستاهای در حال گذار شهرستان ایوان را داشته‌اند.

همان‌طور که مشاهده می‌شود در مجموع ابعاد مورد بررسی در روستاهای در حال گذار شهرستان ایوان، بُعد کالبدی با میانگین واقعی ۲/۹۹ و مقدار T برابر با ۷/۲۶۲ در رتبه نخست، بُعد اقتصادی و خدماتی با میانگین واقعی ۲/۸۸ و مقدار T برابر با

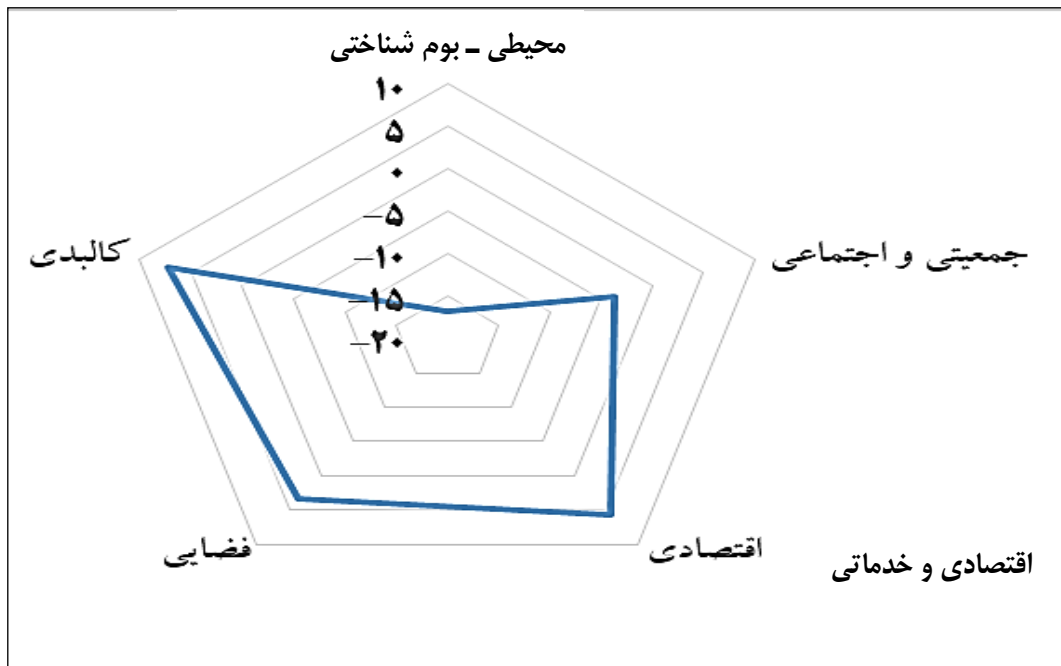
جدول ۱۲. میانگین ابعاد محیطی - بوم‌شناختی، اجتماعی، اقتصادی، خدماتی، فضائی و کالبدی

مؤلفه‌ها	تعداد	حداقل	حداکثر	میانگین	انحراف معیار	واریانس
محیطی - بوم‌شناختی	۱۸۴	۱/۸۰	۲/۳۳	۲/۰۸	۱/۱۳	۱۰۱۸/۱
جمعیتی و اجتماعی	۱۸۴	۲	۲/۸۹	۲/۳۴	۱/۲۲	۱۰۵۰/۱
اقتصادی و خدماتی	۱۸۴	۲/۳۳	۳/۶۷	۲/۸۸	۱/۳۵	۱۱۲۸/۱
فضایی	۱۸۴	۲/۱۷	۳/۵	۲/۷۴	۱/۳۷	۱۱۴۲/۱
کالبدی	۱۸۴	۲/۵۳	۳/۶۵	۲/۹۹	۱/۳۶	۱۱۳۲/۱
متغیرهای معتبر	۱۸۴					

جدول ۱۳. آزمون T تک نمونه‌ای مؤلفه‌های پژوهش

میانگین مفروض = ۲/۵						
95% Confidence Interval of the Difference		تفاوت میانگین	سطح معنی داری	درجه آزادی	مقدار T	
حد بالا	حد پایین					
-۳۶۷۷/۱	-۴۷۰۴/۱	-۴۱۹۰۵/۱	۱۰۰۰/۱	۱۸۳	-۱۶/۷۳۰	محیطی - بوم‌شناختی
-۱۰۷۳۱/۱	-۲۴۶۴/۱	-۱۵۹۷۷/۱	۱۰۰۱/۱	۱۸۳	-۳/۷۸۲	جمعیتی و اجتماعی
۵۲۲۷/۵	۲۴۵۱/۲	۳۸۳۹۳/۳	۱۰۰۰/۱	۱۸۳	۵/۶۷۵	اقتصادی و خدماتی
۳۸۸۴/۱	۱۰۹۵۷/۱	۲۴۲۰۶/۱	۱۰۰۲/۱	۱۸۳	۳/۳۹۳	فضایی
۶۳۸۶/۱	۳۵۷۲/۱	۴۹۷۹۰/۱	۱۰۰۰/۱	۱۸۳	۷/۲۶۲	کالبدی

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷.

شکل ۳. وضعیت ابعاد تأثیرگذار در تحولات ساختاری- کارکردی روستاهای شهرستان ایوان
منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

بحث و نتیجه‌گیری

تحلیل نظام فضایی روستاهای در حال گذار ناحیه ایوان و عوامل مؤثر بر تحولات این نظام بیانگر آن است که تغییر در زیرساخت‌ها و در واقع ورود زیرساخت‌ها (آب لوله کشی، برق، گاز و تلفن) به روستاهای در حال گذار (با میانگین ۳/۵۸) و مقدار T ۲۵/۲۹ به عنوان نیروی بیرونی که طی چند دهه گذشته وارد سکونتگاه‌های روستایی شده، آغازگر تحولات بوده است. افزایش بهره‌گیری از روش‌های نوین کشاورزی (آبیاری بارانی، جدول و کانال کشی و تعداد ۶۳ تراکتور) و وجود تعداد ۱۶ واحد کارگاهی با تعداد ۶۰ نفر شاغل در سطح روستاها و سهم ۱۵ درصدی کارمندی و ۲۷ درصدی کارگری از درآمد خانوارهای روستایی موجب شده که شاخص اشتغال و میزان تولید (با میانگین ۳/۲۳) با مقدار T ۸/۱۲ جایگاه مناسبی را در تحولات روستاهای در حال گذار به دست آورد. البته وجود منابع آب (عبور رودخانه کنگیر) و خاک مناسب در روستاهای ناحیه به عنوان عناصر ساختار محیطی خود بر کارکرد اقتصادی ناحیه تأثیرگذار بوده است. تغییر و تحولات زمین‌های کشاورزی (تغییر سطح زیر کشت و تغییر کاربری زمین‌ها) (با میانگین ۳/۱۶ و مقدار T ۸/۰۲) نیز نقش قابل توجهی در

تحولات روستاهای در حال گذار ناحیه بازی داشته است. در سال‌های گذشته حدوداً ۶۶/۴۵ هکتار از اراضی روستاهای ناحیه تغییر کاربری و وسعت داده‌اند. به زیرآب رفتن زمین‌های برخی روستاها به منظور بهره‌گیری از سد و نزدیکی به رودخانه کنگیر که منتج به تغییر زمین‌های زراعی نزدیک این رودخانه به باغ شده، به عنوان عوامل تغییر وسعت عمل نموده‌اند. همچنین قیمت اراضی داخل بافت نیز در همه روستاها با افزایش روبه‌رو بوده است که دلیل عمده آن‌ها نیز نزدیکی به شهر، اجرای طرح هادی، افزایش جمعیت، تقاضا بالای و گردشگرپذیر بودن است. معیارهای کالبدی شامل تغییر و تحولات مسکن (با میانگین ۳/۱ و مقدار T ۱۰/۳) و ویژگی‌های بافت روستا (با میانگین ۲/۸ و مقدار T ۴/۶) به دلیل مداخلات بیرونی (تهیه طرح هادی برای همه روستاها و اجرای ۶۹ درصدی آن و نوسازی ۶۵/۲ درصد از مسکن روستاها و اعطای تسهیلات مسکن) به عنوان یکی از عامل-های اصلی تحولات در روستاهای در حال گذار شهرستان ایوان بوده‌اند. در واقع، نظام کالبدی روستا به عنوان نظامی فرعی از نظام مکانی - فضایی سکونتگاه‌های روستایی ناحیه متأثر از نیروهای بیرونی بوده است که خود به عنوان عامل اصلی و

سعیدی، عباس (۱۳۹۲). مفاهیم بنیادین در برنامه‌ریزی کالبدی - فضایی (بخش دوم). برنامه‌ریزی کالبدی - فضایی، ۱ (۳)، ۲۴-۱۱.

سعیدی، عباس (۱۳۹۳). توسعه پایدار: شالوده‌ها و الزامات. *جغرافیا و توسعه*، قطب علمی توسعه پایدار دانشگاه شهید بهشتی، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۹۱-۶۱.

سعیدی، عباس (۱۳۹۳). پیوستگی توسعه روستا - شهری در قالب منظومه‌های روستایی در راستای توسعه متوازن و منطقه‌ای، همایش ملی توسعه پایدار و متوازن منطقه‌ای وزارت کشور، تهران.

سعیدی، عباس (۱۳۹۳). جایگاه منظومه های روستایی در برنامه ریزی توسعه پایدار کالبدی - فضایی. همایش برنامه ریزی کالبدی توسعه پایدار روستایی، اردبیل.

سعیدی، عباس و حسینی حاصل، صدیقه (۱۳۸۸). *شالوده مکان‌یابی و استقرار روستاهای جدید*، انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی (معاونت عمران روستایی)، تهران.

سعیدی، عباس و دیگران (۱۳۸۷). *دانشنامه مدیریت شهری و روستایی*. تهران: سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.

سعیدی، عباس، رحمانی فضلی، عبدالرضا، عزیزپور، فرهاد و محبی، علی اکبر (۱۳۹۲). مسکن و پیوستگی ساختاری - کارکردی: بحثی در نظام‌وارگی فضای روستایی (مورد: روستاهای بخش راز و جرگلان شهرستان بجنورد). *فصلنامه انجمن جغرافیایی ایران*، ۱۱ (۳۹)، ۳۲-۷.

سیف‌الدینی، فرانک (۱۳۷۹). گسترش حومه‌ای شهرها. *نشریه پژوهش‌های جغرافیایی*، ۵ (۱۸)، ۲۱۲-۲۰۰.

شادی‌طلب، ژاله، ایمانی جاجرمی، حسین و بیات، مجتبی (۱۳۹۰). تحلیل جامعه‌شناختی از ویژگی‌های روستاهای در حال گذار در منطقه کلان‌شهری تهران. *مجله بررسی مسائل اجتماعی ایران*، ۲ (۵ و ۶)، ۴۰-۲۲.

گلی، علی، عسگری، علی و رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا (۱۳۸۳). تبیین الگوی فضایی روستاهای در حال گذار با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی: منطقه شمال غرب ایران. *فصلنامه مدرس علوم انسانی*، دانشگاه تربیت مدرس، ۸ (۴)، ۱۷۴-۱۴۷.

گلی، علی و عسگری، علی (۱۳۸۵). کاربرد منطق فازی در تبدیل روستا به شهر، نمونه موردی: استان تهران. *فصلنامه مدرس علوم انسانی*، ۱۰ (۲)، ۱۵۹-۱۳۹.

نیروی پیشران در تحولات ساختاری - کارکردی روستاهای در حال گذار ناحیه اثرگذار بوده است. معیار فضایی (تغییر در فاصله زمانی، تعداد مراجعات، وضعیت راه‌های ارتباطی، جریان‌های فضایی، دسترسی به اینترنت) با میانگین ۲/۷۴ و مقدار T ۳/۳۹ نیز از عناصر اصلی تأثیرگذار در تحولات روستاهای در حال گذار ناحیه بوده است. تغییر و تحولات جمعیتی (با میانگین ۲/۷۵) با نرخ رشد ۰/۶ درصد طی سال‌های ۱۳۸۹-۱۳۸۵ در روستاهای در حال گذار و تغییر سیستم دفع فاضلاب، زباله و فضولات دامی با میانگین ۲/۷۵ نیز نهایتاً پایین‌ترین جایگاه را در تحولات این روستاها در شهرستان ایوان به دست آورده‌اند.

بر این اساس می‌توان بیان کرد که تغییر و تحولات زیرساختی، کالبدی و فضایی متأثر از نیروها و سیاست‌های بیرونی و ساختارهای محیطی - بوم‌شناختی (منابع آب‌وخاک مناسب) و ساختار جمعیت به‌عنوان بستری درونی از عوامل اصلی تحولات ساختاری - کارکردی روستاهای در حال گذار ناحیه ایوان بوده‌اند.

پیشنهاد می‌شود با توجه به اینکه روستاهای در حال گذار ویژگی‌های متفاوتی نسبت به سایر سکونتگاه‌های روستایی دارند، لازم است که در نحوه مداخلات کالبدی در این سکونتگاه‌ها تجدید نظری صورت گیرد و همانند سایر سکونتگاه‌های روستایی طرحی همسان در بخش کالبدی و سایر ابعاد ارائه نشود.

منابع

ضیاء توانا، سیدحسین (۱۳۶۸). نگاهی کوتاه به روستا و مکانیزم تحول آن در ایران. *فصلنامه رشد آموزش جغرافیا*، ۱ (۲۴)، ۴-۱۱.

سعیدی، عباس (۱۳۷۷). *مبانی جغرافیای روستایی*، تهران: انتشارات سمت.

سعیدی، عباس (۱۳۹۰). مفاهیم بنیادین در برنامه‌ریزی کالبدی - فضایی (بخش نخست). *برنامه‌ریزی کالبدی - فضایی*، ۱ (۱)، ۲۶-۹.

سعیدی، عباس (۱۳۹۰). *پویش ساختاری - کارکردی رویکردی نظام‌وار در مطالعات مکانی-فضایی*. *فصلنامه علمی-پژوهشی انجمن جغرافیای ایران*، ۹ (۲۹)، ۷-۱۶.

سعیدی، عباس (۱۳۹۱). *پویش ساختاری - کارکردی: رویکردی بدیل در برنامه‌ریزی فضایی*. *فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۱ (۱)، ۱۸-۱.

مرکز آمار ایران، فرهنگ آبادی‌های کشور (۱۳۹۰). شهرستان ایوان، تهران.

مرکز آمار ایران، فرهنگ آبادی‌های کشور (۱۳۸۵). شهرستان ایوان، تهران.

Adell, Germán. 1999. *Theories and Models of the Peri-Urban Interface: A Changing Conceptual Landscape*. London. Retrieved June 8, 2014

Dickinson, Robert E. 2013. *City & Region IIs 169*. London: Routledge.

Iaquinta, David L., and Axel W. Drescher. 2000. "Defining the Peri-Urban: Rural-Urban Linkages and - Institutional Connections." *Land Reform, Land Settlement and Cooperatives* 2:8-26.

Karimzadeh, Furugh, Samaneh Khosravani, and Peyman Zadehbagheri. 2011. "Pathology of Urban-Rural Interfaces Role in Urban Growth Management." 6:699-706.

McGregor, Duncan, David Simon, and Donald Thompson, eds. 2005. *The*

Peri-Urban Interface: Approaches to Sustainable Natural and Human Resource Use. London: Sterling, VA: Earthscan.

Meeus, Steven J., and Hubert Gulinck. 2008. "Semi-Urban Areas in Landscape Research: A Review." *Living Reviews in Landscape Research* 2(3):1-45.

Shrestha, Namrata, and Tenley M. Conway. 2011. "Delineating an Exurban Development Footprint Using SPOT Imagery and Ancillary Data." *Applied Geography* 31(1):171-80. Retrieved June 7, 2014

Yadav, Chiranj Singh. 1987. *Perspectives in Urban Geography: Rural-Urban Fringe (Volume-9)*. new delhi: Concept Publishing Company.

